

Hospodářský zázrak a vznik ekonomického modelu

Max-Stephan Schulze (ed.): Western Europe – Economic and Social Change since 1945. 1st ed. Longman: London and New York, 1999, 408 stran, ISBN 0-582-29199-2 PPR.

Velké ideje a plány se často stávají obětí svého úspěchu, neboť tyto úspěchy a jejich plody začínají být velmi rychle chápány jako naprostá samozřejmost, kterou není nutné příliš poměřovat s tím, jaké alternativy by nastaly v případě neúspěšného vývoje. O málokterém jevu tvořícím součást pestré mozaiky soudobých dějin světa platí toto konstatování v takové míře jako o poválečné obnově západní Evropy a o následném ekonomickém zázraku, který mj. vytvořil příznivý stav k „nastoupení“ cesty k postupné ekonomické a v jistém smyslu rovněž politické integraci starého kontinentu, a to na základě dobrovolnosti a vzájemné výhodnosti, jež mj. navždy vylučuje možnost ozbrojené konfrontace evropských mocností.

Poválečná prosperita západní Evropy, jež byla zasazena do relativně pevného rámce určitého sociálně-ekonomického modelu a z něj vycházející hospodářské politiky, ovšem měla v té či oné míře pozitivní vliv na život snad všech občanů žijících na tomto teritoriu, což v předcházejících staletích ani zdaleka nebylo pravidlem. V západní Evropě tak byl nastolen stav, kdy průměrný občan je vystavován mnohem menší míře ekonomické nejistoty než kdykoli předtím. Tento stav s sebou přinesl celou řadu sociálních, psychologických, morálních, zdravotních aj. důsledků, které pochopitelně nelze všechny a zcela bez výhrad hodnotit pouze pozitivně. Jedno je však jisté a nezpochybnitelné; kvalita života nejširších lidových vrstev dosáhla v poválečné západní Evropě takové úrovně, o níž se předcházejícím generacím nemohlo ani zdát.

Nelehký úkol důkladné a všestranné analýzy fenoménu ekonomického a sociálního vývoje západní Evropy, která se z poválečných ruin a marasmu nedůvěry ve vlastní síly a budoucnost dokázala vzbudit k hospodářské prosperitě a jejich plodů využít nejen k růstu životní úrovně, ale také k nebyvalé kultivaci ekonomických a sociálních vztahů, si vytkl kolektiv celkem dvaceti autorů – předních specialistů v oboru dějin ekonomiky a evropských studií – pod vedením specialisty na národohospodářské dějiny z londýnské Vysoké školy ekonomické *Maxe-Stephana Schulze*. Patnáct z nich přitom působí na různých britských vysokých školách (šest z nich podobně jako editor celého díla na londýnské Vysoké škole ekonomické). Výsledkem jejich úsilí je kniha *Western Europe – Economic and Social Change since 1945* (Západní Evropa – sociální a ekonomické změny po roce 1945), kterou v roce 1999 vydalo jako paperback prestižní britsko-americké nakladatelství odborné literatury *Longman*.

Knihu tvoří celkem dvaadvacet kapitol (včetně úvodu a závěru, jejichž autorem je vedoucí autorského kolektivu), rozdělených do tří velkých oddílů (části). Výklad je doplněn stručným přehledem nejdůležitějších událostí, k nimž v západní Evropě došlo v letech 1939–1997, bibliografickými údaji o jednotlivých autorech a společným rejstříkem pojmů a osobností.

První z výše uvedených tří oddílů nazvaný *Evropská ekonomika po roce 1945* (zahrnující celkem osm kapitol) se zabývá vývojem evropské ekonomiky jako celku od roku 1945 až zhruba do počátku druhé poloviny 90. let. Výklad se přitom nevyhýbá ani institucionálním stránkám ekonomického vývoje a snaží se rovněž o identifikaci určitých dlouhodobých trendů.

Výklad první části recenzované knihy začíná celkem logicky rozbořem dědictví druhé světové války v národohospodářské oblasti. Jeho podstatou pochopitelně byla devastace velké části národohospodářského komplexu (v různých zemích různě silná) a přerušení

většiny mezinárodních, ale i domácích ekonomických vazeb. Za zmínku však stojí, že se během války rovněž některé nové vazby, které měly určitý vliv na vývoj v poválečném období, vytvořily. Jako příklad je možné uvést větší závislost francouzského průmyslu na porúrském uhlí (vzniklou v důsledku válečného výpadku dodávek uhlí z Velké Británie, jež se nacházela v opačném táboře bojujících zemí), jež do značné míry přetrvala i v poválečných letech. Tato ekonomická vazba byla přitom jedním z faktorů, jež stály u zrodu *Evropského společenství uhlí a oceli*, které bylo prvním poválečným pokusem o mezinárodní ekonomickou integraci v rámci západní Evropy.¹

Další kapitola první části je věnována dost podrobné analýze poválečné obnovy západoevropských ekonomik s důrazem na roli USA a Marshallova plánu (*European Recovery Program*) při tomto procesu. Americká pomoc je hodnocena jako nezastupitelná, neboť domácí zdroje válkou vyčerpaných evropských států nebyly v té době dostatečné pro uskutečnění ambiciózních plánů ekonomické a sociální rekonstrukce. Americké angažování se v této věci ovšem autoři nechápu pouze jako výraz altruismu a solidarity, ale také jako konání v souladu s určitými konkrétními národními (především bezpečnostními, ale i ekonomickými) zájmy USA, byl z ní zdaleka největší prospěch samozřejmě měli obyvatelé západní Evropy. V době přípravy a realizace amerických programů pomoci západní Evropě se objevily první snahy o užší ekonomickou integraci zemí přijímajících ekonomickou pomoc (američtí činitelé mající na starosti realizaci pomoci např. již v této době navrhovali vytvoření evropské celní unie), neboť velký společný trh mohl zajistit určitý synergický efekt pomoci poskytované jednotlivým národním státům. Tyto snahy sice v uvedeném období ještě nezaznamenaly úspěch, neboť jednotlivé státy nebyly připraveny vzdát se jakékoli části své suverenity a svých národních plánů obnovy (výsledky evropské konference o nabízené americké pomoci konané v červenci 1947 tak vyzněly víceméně pouze jako souhrn národních požadavků na určitou výši pomoci), avšak zkušenosti ze vzájemné spolupráce při čerpání americké pomoci zároveň přispěly k tomu, že myšlenky na užší kooperaci evropských států začaly pozvolna zapouštět kořeny. Odtud již vedla cesta k zahájení procesu systematické a komplexní evropské ekonomické integrace, jehož výrazem se stalo založení *Evropského hospodářského společenství* v roce 1957.

Úspěšně zvládnutá poválečná obnova vytvořila předpoklady k nastartování velkého hospodářského boomu, který s malými výkyvy trval zhruba od počátku 50. let až do roku 1973, kdy byl ukončen první ropnou krizí. Toto období bývá právem nazýváno zlatým věkem západní Evropy. Již v jeho závěru se však objevily určité příznaky (např. v podobě rostoucích tlaků na státní rozpočty) toho, že pozitivní vývoj evropských ekonomik zřejmě nebude trvale udržitelný, pokud nedojde k některým dost významným změnám uplatňované hospodářské politiky. Vzrůstající nerovnováhy uvnitř evropských ekonomik přitom nepochybně velmi zhoršily dopady energetické krize a prohloubily a prodloužily následující ekonomickou recesi. Recenzovaná kniha se tedy snaží zachytit hlavní příčiny západoevropského ekonomického boomu v tomto období, mezi něž řadí zejména efekt velmi nízké výchozí úrovně poválečného růstu (tzv. *catch-up growth*), zrychlení difúze moderních technologií, za nímž stál zejména zvyšující se objem amerických podnikatelských investic směřujících do západní Evropy, jakož i dlouhodobě nízké ceny surovin, existenci sociálního smíru v důsledku nalezení určitého „modu vivendi“ mezi prací a kapitálem, liberalizaci světového obchodu na multilaterálním základě, existenci fixních směnných kurzů v rámci bretton-woodského systému aj.

Období 70. a 80. let je možné označit za dobu dost komplikovaného, zdlouhavého a někdy i rozporného hledání nových přístupů a východisek v ekonomické a sociální politice, které by zajistily nutný stupeň makroekonomické stability a vytvořily solidní základy ke znovunastartování ekonomického růstu, jenž by zabránil „erozi“ dosažené životní úrovně a systému sociální ochrany. Během 80. let se sice západnímu světu podařilo v některých směrech nalézt konsenzus ohledně hlavních priorit hospodářské politiky a obnovit ekonomickou dynamiku, avšak při přetrvávající vysoké nezaměstnanosti, která se v mnoha ze-

mích dokonce i v obdobích ekonomického růstu a relativní prosperity dále pomalu zvyšovala. Bylo to způsobeno především přetrvávajícím značným nesouladem mezi kvalifikační aj. strukturou pracovních sil nabízených pracovním trhem a strukturou potřeb ekonomiky. Tento vývoj pokračoval zhruba až do poloviny 90. let a ani dnes – přes nesporné úspěchy, kterých bylo v této oblasti v posledních dvou až třech letech dosaženo – nelze problém nezaměstnanosti v západní Evropě ani zdaleka považovat za vyřešený. Sedmdesátá a osmdesátá léta tedy znamenala zhoršení celkového sociálního klimatu v západní Evropě a prohloubení sociálních rozdílů ve společnosti.

Za fenomén, který v celém sledovaném období snad nejvýrazněji ovlivnil vývoj sociálních vztahů a sociálního klimatu v západní Evropě, je možné označit tzv. sociální stát (*welfare state*), jenž sice navázal na některé trendy předcházejících desetiletí, avšak do doby, jakou známe dnes, se vyvinul až v období po druhé světové válce. Recenzovaná kniha se nevyhýbá ani analýze tohoto velmi komplexního a komplikovaného jevu, který dnes vyvolává řadu velmi citlivých otázek a zároveň vášnivých ideologicko-politických sporů. Tuto velmi složitou problematiku publikace hodnotí velmi vyváženě a korektně, a to s přihlédnutím k hlavním pozitivním i negativním aspektům spojeným s výrazným růstem veřejných sociálních výdajů v západní Evropě po druhé světové válce. Jednoznačně však konstatuje, že v současné době není možné prokázat žádnou negativní závislost mezi velikostí sociálních výdajů a ekonomickou výkonností. Přitom skutečnost, že i přes značný nárůst sociálních výdajů se v západní Evropě stále nedaří vymístit chudobu, vysvětluje značným nárůstem „sociálně rizikových“ či k chudobě náchylných skupin, mezi něž patří samoživitelé, nezaměstnaní a starší osoby.

Charakterizovat vývoj západní Evropy po druhé světové válce by pochopitelně nebylo v žádném případě možné při opomenutí fenoménu, který se pro zmíněný region v tomto období stal pravděpodobně nejvýraznější charakteristikou, tj. bez ekonomické a částečně též politické integrace. Velmi čtivý a srozumitelný výklad této problematiky je v knize podán na základě analýzy čtyř hlavních aspektů integračního procesu: liberalizace vnitřního obchodu a celní unie (včetně společné vnější obchodní politiky), volného pohybu práce a kapitálu v rámci společného trhu, společné politiky a měnové integrace.²

Především při výkladu společných politik (ovšem i jinde v této kapitole) je ovšem poměrně značně akcentován britský přístup.³ Jeho největší část je totiž věnována problematice společné zemědělské politiky (SZP), která je zde hodnocena poměrně značně kriticky, byť autor rovněž připouští některé její pozitivní důsledky (zajištění dostatku potravin, získání pozice čistého exportéra potravin, zlepšení technologií používaných v zemědělství). Poněkud kontroverzní je autorovo značně nekonkrétní tvrzení, že výdaje na společnou zemědělskou politiku „obvykle pohlcovaly“ 60–70 % společného rozpočtu ES, přičemž v posledních letech je tento podíl již menší než 50 %.⁴

Velmi zajímavá a přínosná je pasáž věnovaná problematice měnové integrace. Velmi koncentrovaným způsobem je zde podán především výklad podstaty měnové integrace a hlavních otázek, které tento proces vyvolává. Autor se vcelku přiklání k názoru, že vytvoření měnové unie si následně vyžádá další omezení suverenity zúčastněných zemí a vytvoření určité formy politické unie. Součástí výkladu je i rekapitulace dosavadních snah o vytvoření měnové unie v rámci ES (vývoj těchto snah rozděluje do tří fází: *Wernerův plán*, *Evropský měnový systém a Maastricht*), které ovšem velmi úzce souvisejí s dosavadním vývojem celého integračního procesu.

Na závěr pasáže je uvedena velmi stručná charakteristika dvou hlavních teoretických směrů (federalismu a neofunkcionalismu) snažících se určitým způsobem reflektovat dosavadní vývoj evropské integrace. Pokud jde o možnost vysvětlit (a to alespoň v jeho hlavních rysech) celý integrační proces na základě jedné zastřešující teorie, je však autor celkově spíše skeptický.

Druhá část recenzované knihy s názvem *Dlouhodobé síly působící na ekonomickou a sociální změnu* (sestavená celkem z pěti kapitol) pojednává o hlavních dlouhodobých

faktorech stojících v pozadí ekonomického, sociálního i politického vývoje západní Evropy v období po druhé světové válce, které tento vývoj na jedné straně do značné míry formovaly, avšak na druhé straně jím byly též zpětně ovlivňovány. Jako první takovýto faktor je uveden demografický vývoj v západoevropských zemích. Celkově lze říci, že tyto země dosáhly opravdu impozantních úspěchů při zvyšování průměrné délky života a při snižování dětské úmrtnosti. Přitom pozitivní změny příslušných ukazatelů v případě relativně chudších zemí evropského jihu byly výraznější než u nejvyspělejších zemí tohoto regionu. Velmi příznivý vývoj na straně mortality však nebyl doprovázen obdobným vývojem rovněž v oblasti natality, a to nehledě na nebyvalé zlepšení životních podmínek obyvatelstva. Zhruba od druhé poloviny 60. let tak dochází prakticky ve všech západoevropských zemích k poklesu porodnosti, což má řadu rozmanitých příčin souvisejících se změnou životního stylu a chování populace celkově a její ženské části zejména. Logickým důsledkem naznačeného vývoje je stárnutí obyvatelstva se všemi negativními ekonomickými důsledky. Nehledě na to se však autor příslušné kapitoly staví velmi skepticky k možnostem států cíleně podpořit růst porodnosti.⁵ V současné době je jasné pouze to, že nalezení širokého konsenzu umožňujícího řešit ekonomické důsledky aktuálního populačního vývoje bude v příštích desetiletích představovat pravděpodobně nejnaléhavější výzvu pro všechny vyspělé státy světa.

S demografickým vývojem poměrně úzce souvisí rovněž problematika migračních toků. V poválečném období se západní Evropa stala oblastí s aktivní migrační bilancí, což pochopitelně souvisí s jejími ekonomickými úspěchy. V období prosperity a rychlého ekonomického růstu 50. a 60. let podporovaly vyspělé státy západní Evropy krátkodobou imigraci pracovních sil ze států jižní Evropy a Středomoří, čímž se snažily řešit nedostatky pracovních sil v některých profesích. Velká část těchto imigrantů se však nakonec v hostitelských zemích usídlila a stala se trvalou součástí západoevropských společností, které se tak natrvalo staly multikulturními. Na této skutečnosti nic nemění ani to, že příliv nových zahraničních dělníků byl později v době poklesu ekonomické výkonnosti a růstu nezaměstnanosti skoro úplně zastaven a že v současné době státy západní Evropy dále zpřísňují podmínky pro imigraci z nečlenských států Evropské unie. Definitivní přijetí faktu své multikulturnosti a vyrovnání se s touto skutečností, které – jak se ukazuje – není ani zdaleka samozřejmostí, tak pro státy tohoto regionu představuje rovněž jednu z velmi naléhavých aktuálních výzev.

Recenzovaná kniha vytipovává rovněž některé další fenomény, které nepochybně představovaly velmi důležité předpoklady úspěšného ekonomického i sociálního rozvoje západní Evropy. K nim patří např. rozvoj vzdělávacích soustav, jenž nebyvalým způsobem rozšířil okruh osob majících přístup k vyššímu vzdělání, které mj. vytváří předpoklady k dosažení určitého sociálního postavení, a tím podstatným způsobem zvyšuje vertikální mobilitu lidí. Toto obecné hodnocení ovšem v žádném případě neznamená, že by současný stav vzdělávacích systémů a vzdělanosti lidí v západní Evropě byl zcela bezproblémový a nevyžadující žádné další reformy, jež by je přibližovaly požadavkům rychle se měnícího světa. Dalším takovýmto fenoménem byl v západní Evropě nepochybně také převratný rozvoj dopravy (jak nákladní, tak především osobní) a telekomunikací ve sledovaném období. Tento faktor nejen výrazným způsobem podpořil růst výkonnosti ekonomik, ale měl též bezprostřední vliv na kvalitu života lidí a na jejich životní styl, který začal být postupně stále více ovlivňován cestováním a teritoriální mobilitou v nejširším slova smyslu.

Zatímco první dvě části recenzované knihy se snaží o pohled na západní Evropu jako na celek, byť při současném zohlednění podobností a zvláštností jednotlivých zemí a jejich více či méně konvergentního či naopak divergentního vývoje v různých oblastech, ve třetí části nazvané *Národní hospodářské politiky* je naopak prezentován určitý „dezagregovaný“ pohled na tento region. Je zde totiž podán rozbor hospodářských politik nejdůležitějších západoevropských zemí a subregionů v období po druhé světové válce, jenž pochopitelně nelze analyzovat odděleně od reálně ekonomického vývoje. Poslední část

knihy je rozdělena celkem do sedmi kapitol, jež pojednávají o dlouhodobé ekonomické strategii a o vývoji priorit hospodářských politik tří států Beneluxu, Velké Británie, Francie, západní části Německa, Itálie, Skandinávie (včetně Dánska) a Španělska. Každá z těchto kapitol je napsána odborníkem z dané země či skupiny zemí. Jednotlivé kapitoly mají proto značně rozdílnou strukturu a liší se též důrazem kladeným na jednotlivé aspekty hospodářské politiky a vývoje ekonomiky, což ovšem nelze pokládat za nedostatek, neboť konkrétní podoba vývoje v jednotlivých zemích a rámcem, v němž tento vývoj probíhal, jsou rovněž v mnohém odlišné.

Pokud jde o celkovou formu zpracování dané problematiky v recenzované knize, lze říci, že její mnohé pasáže jsou velmi čtivé až strhující, což ovšem v žádném případě není na škodu maximální preciznosti výkladu. V podstatě žádná kapitola není zbytečně dlouhá a výklad zde prezentovaný nezachází do příliš velkých či zavádějících detailů, byť v některých případech je ilustrován na konkrétních příkladech. Za zmínku stojí rovněž částečně nekonvenční celkové pojetí knihy charakterizované mj. tím, že základní souvislý výklad je (ve všech třech částech) na mnoha místech doplněn určitými exkurzy či krátkými případovými studii („In focus“) týkajícími se některých zajímavých aspektů analyzované problematiky, jejichž úkolem je určitým způsobem konkretizovat a ilustrovat obecné úvahy a závěry obsažené v základním výkladu.⁶ Na závěr každé kapitoly je potom uvedena „bibliografická poznámka“, obsahující doporučení autoritativních pramenů pro zájemce o hlubší studium dané problematiky. Většina kapitol je též doplněna poznámkovým aparátem a některé i stručným shrnutím hlavních závěrů.

Nedílnou součástí výkladu tvoří též celkem šedesát sedm tabulek a dvacet sedm grafů, jež většinou z různých pohledů zobrazují nejrůznější makroekonomické údaje. Do celkové koncepce knihy velmi dobře zapadají rovněž zvolené ilustrace (celkem 32), z nichž část tvoří dobové karikatury uveřejněné v předních světových novinách a časopisech, které dokáží ve zkratce navodit atmosféru doby a jí podmíněných rozporů a problémů.

Domnívám se, že recenzovanou knihu *Western Europe – Economic and Social Change since 1945* lze velmi vřele doporučit nejširšímu okruhu zájemců o danou problematiku, jejíž aktuálnost pro českou veřejnost snad ani není třeba příliš zdůrazňovat, neboť bez alespoň základního povědomí o jejich historických kořenech není možné hlouběji pochopit současnou etapu integračních snah na evropském kontinentě. Bez tohoto povědomí se totiž např. řada aspektů současné Evropské unie může méně informovaným lidem jevit jako samoučel, či dokonce jako byrokratická svévole. Věřím, že by se kniha mohla a měla stát doslova základní pomůckou pro studenty oborů, jako jsou „evropská studia“, „evropská integrace“ apod. Velmi záslužným počinem, jenž by mohl reálně přispět ke zvýšení informovanosti veřejnosti o regionu, do něž se chce naše země v nejbližší budoucnosti definitivně ekonomicky i politicky integrovat, by bylo vydání českého překladu, který by za předpokladu zachování úrovně originálu rozhodně nemusel být ani komerčním neúspěchem.

Jan Hřích

¹ Viz Schulze, Max-Stephan (ed.): *Western Europe – Economic and Social Change since 1945*. Longman: London and New York, 1999, s. 17.

² Viz tamtéž, s. 143.

³ Autorem kapitoly o evropské integraci je Valerio Lintner z londýnské Guildhall University.

⁴ Viz Schulze, Max-Stephan (ed.): cit. dílo, s. 147.

⁵ Autorem kapitol zabývajících se demografickým vývojem a migrací je Dudley Baines z londýnské Vysoké školy ekonomické.

⁶ V první části knihy jsou to např. „Mezidobí s nízkou nezaměstnaností“, „Transfer technologií“, „Vývoj starobních penzí v Itálii a ve Spojeném království“ či „Krise Evropského měnového systému z roku 1992“. Výklad druhé části je zase doplněn např. těmito exkurzy: „Ekonomie emigrace“ či „Komplexní faktor dovolená“ (The Package Holiday). V poslední části lze pak nalézt mj. tyto exkurzy: „Politická ekonomie uhlí“, „Mnohonárodní společnosti“ či „Ekonomické plánování“.